Черкашина, К. Ф. Обґрунтування підходів до функціонування системи страхування депозитів та її вплив на банківський сектор [Текст] / К. Ф. Черкашина, Р. М. Набок // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 7. – С. 36-41.

Руслан Набок
Кандидат економічних наук. Заступник начальника управління – начальник відділу аналізу та внутрішніх процедур інспектування департаменту інспектування банків Національного банку України

Катерина Черкашина
Кандидат економічних наук. Старший викладач кафедри банківської справи ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України"

Обґрунтування підходів до функціонування системи страхування депозитів та її вплив на банківський сектор України

Кризові явища, притаманні банківському сектору України, потребують трансформації підходів до регулювання та нагляду, а також – посилення довіри суспільства до банків. Однією з основних причин банкрутства тієї чи іншої банківської установи є недостатня ресурсна база, що не дає змоги банку здійснювати активні операції та отримувати прибуток. Тому серед найважливіших завдань будь якого банку, особливо в умовах виходу економіки країни з кризи, – стабільне і невпинне поповнення ресурсів. Цьому істотно можуть сприяти додаткові гарантії вкладів населення в банках з боку держави. У статті аналізується відповідний зарубіжний досвід, висловлюються міркування щодо його поширення в Україні.

Залучені банками кошти, які включають в себе депозити фізичних та юридичних осіб, є основою банківських ресурсів другого рівня. Про це переконливо свідчить динаміка зростання зобов'язань банків України (див. графік 1) [2,3].

Графік 1. **Динаміка зобов'язань банків України за період із 01.01.2001 р. по 01.01.2010 р.**

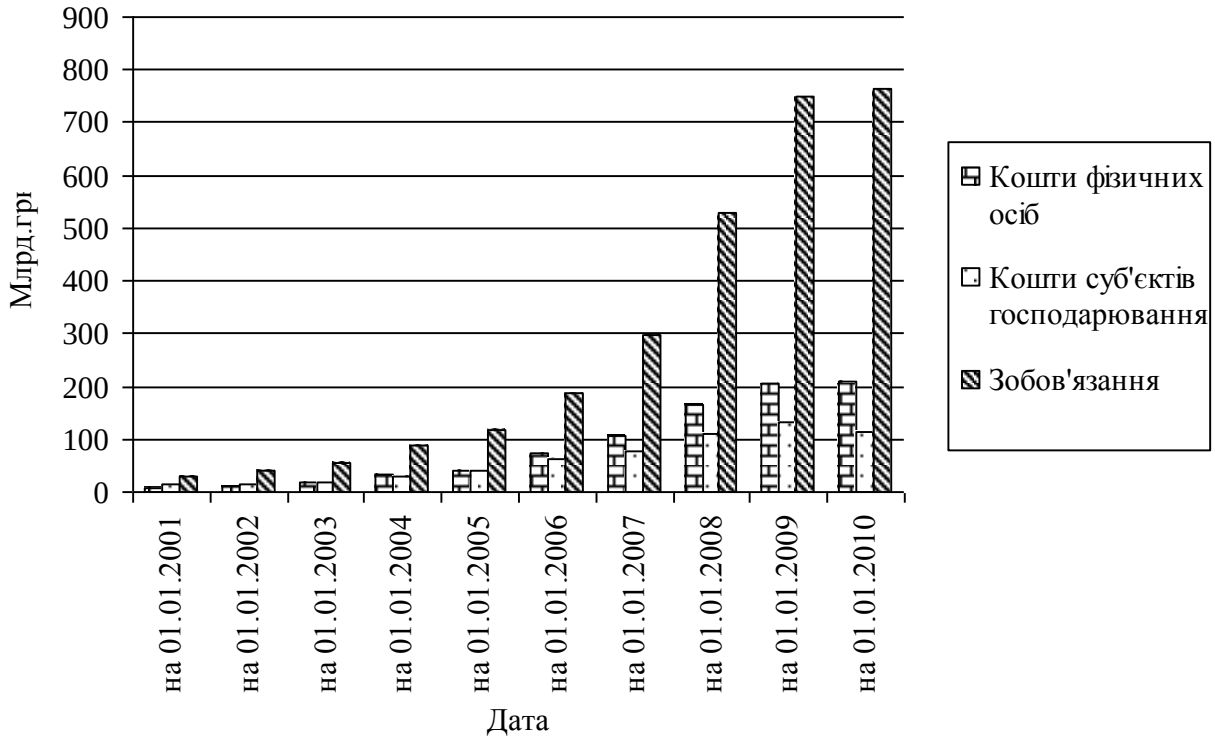

Як бачимо на графіку, протягом минулого року зобов'язання банків, нехай

незначно, але все-таки зросли. Дані таблиці 1 теж підтверджують це, однак свідчать про стрімке уповільнення динаміки цього показника впродовж останніх двох років [2,3].

Таблиця 1. **Темпи приросту зобов'язань банків України за період із 2001 по 2009 роки**

Відсотки

Період	Темпи приросту зобов'язанн	Темпи приросту коштів фізичних осіб	Темпи приросту коштів суб'єктів господарювання
01.01.2002 р.	29.74	69.70	19.85
01.01.2003 р.	35.77	70.54	25.48
01.01.2004 р.	62.15	68.06	42.13
01.01.2005 р.	32.61	28.35	43.21
01.01.2006 р.	62.55	75.97	52.62
01.01.2007 р.	57.96	46.34	25.65
01.01.2008 р.	78.02	54.10	45.64
01.01.2009 р.	41.62	24.89	18.21
01.01.2010 р.	1.89	2.89	–12.99

Оскільки залучені кошти є одним із основних ресурсних джерел, що мають важливе значення для проведення банками активних операцій, ситуацію, яка нині виникла, слід якомога швидше виправити. Одним із можливих варіантів виходу з неї, на нашу думку, може бути надання додаткових державних гарантій вкладам фізичних осіб у банках.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ВКЛАДІВ

Як відомо, у економічно розвинутих країнах функції щодо гарантування депозитів покладаються переважно на спеціальні фонди. Є чимало інших систем надання захисту власникам вкладів. Проаналізувавши їх, можна виокремити шість основних моделей таких систем [5].

Перша. Держава чітко заявляє про ненадання будь-якого захисту вкладів у випадку неплатоспроможності комерційних банків. Цей варіант суперечить основним цілям банківського регулювання стосовно забезпечення стабільності банківської системи, тому він у світі практично не використовується.

Друга. В країні не існує спеціальної системи захисту вкладників, але законодавчо передбачене першочергове право на задоволення вимог вкладників банку у разі його ліквідації. Такий підхід недостатньо ефективний, оскільки відсутні прямі державні гарантії.

Третя. У державі наявна двозначність щодо гарантій відшкодування вкладів. Це свідчить про правову невизначеність у питанні державного захисту інтересів вкладників.

Четверта. Держава може надавати гарантії відшкодування вкладів у випадку неплатоспроможності банку. Суть моделі полягає в тому, що держава надає вкладникам і, можливо, іншим кредиторам банку неформалізовані, тобто чітко не визначені законодавством гарантії повернення їхніх вкладів у випадку банкрутства банку. Відшкодування заборгованості банку за вкладами повністю залежить від доброї волі держави та її фінансових можливостей.

П'ята. Держава надає вкладникам банків, які стали неплатоспроможними, обмежені гарантії у формалізованому (тобто закріпленому на законодавчому рівні) вигляді.

Шоста. Держава може надавати необмежені (повні) гарантії вкладникам банків,

які стали неплатоспроможними. Цей варіант застосовують у країнах, банківські системи яких зазнали глибокої системної кризи.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОМПЕНСАЦІЙ ТА ОБСЯГУ КОШТІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

На нашу думку, для України прийнятним варіантом є надання державою обмежених гарантій у явному вигляді. У такому випадку доволі актуально постає питання щодо визначення суми страхового покриття, яка змінюється залежно від окремих економічних чинників, а саме: рівня інфляції, зростання реальних доходів, необхідності залучення додаткових коштів у економіку [6].

Графік 2. **Динаміка розміру компенсації з боку ФГВФО та коштів фізичних осіб в Україні**

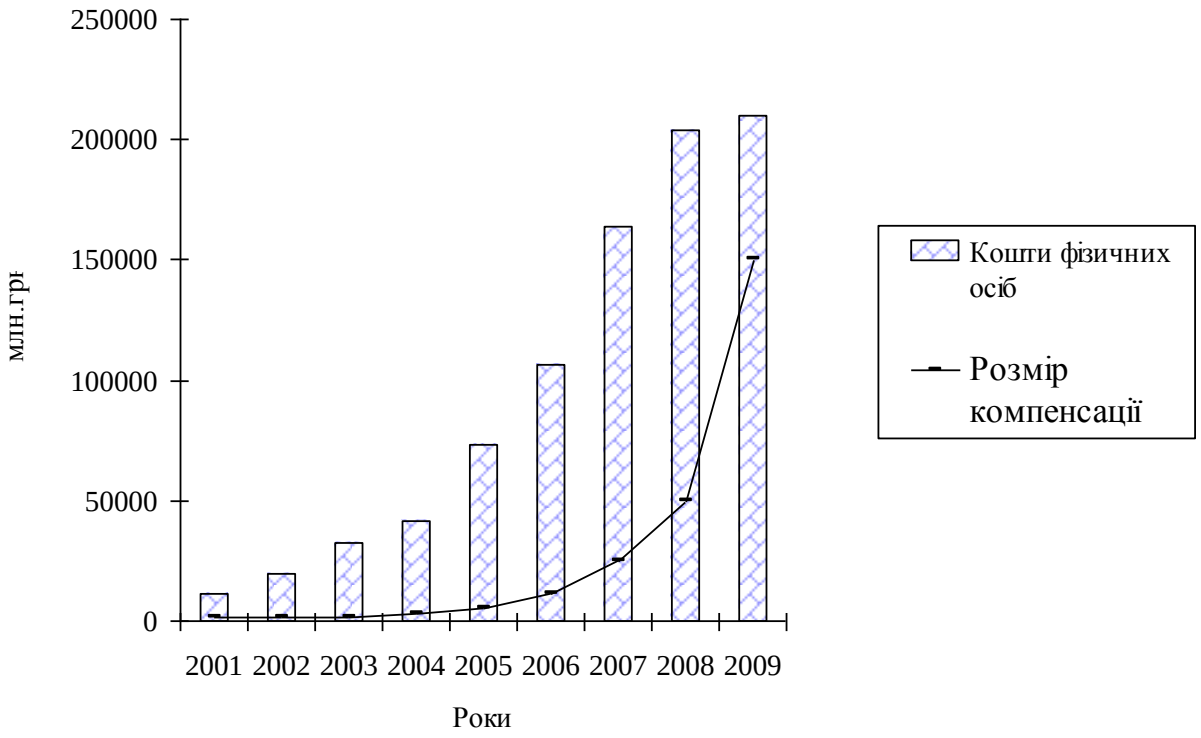

Кореляція між розміром страхового покриття та коштами фізичних осіб дорівнює 0.77, що підтверджує тісний взаємозв'язок між цими показниками. Слід зазначити, що аналогічний показник без урахування 2009 року становив понад 90. Через кризові явища у фінансовому секторі розмір компенсації зріс на 300%, але при цьому вклади збільшилися лише на 2.8%.

На перший погляд здається, що чим більшою буде сума страхового покриття, тим ефективнішою стане система страхування депозитів. Однак, як бачимо, в умовах кризи це правило на спрацьовує, натомість виникає додаткова проблема – "моральний ризик". Його суть полягає у тому, що у разі гарантування значної суми компенсації вкладники не приділяють значної уваги моніторингу фінансового стану банку, адже вони впевнені, що держава у будь-якому випадку поверне їхні гроші. Як наслідок, вкладники надають превагу сумнівним банкам, які пропонують привабливіші умови за рахунок проведення ризикованіших, а отже й прибутковіших операцій. Високий рівень страхового покриття заохочує й банки до ризиків, адже вони покладаються на державні гарантії як на інструмент погашення боргових зобов'язань перед вкладниками.

Для того щоб сума страхового покриття була значною, потрібно збільшувати

джерела фонду гарантування вкладів. Це лягає додатковим тягарем на банки і спонукає їх підвищувати дохідність або за рахунок ризикових операцій, або шляхом зниження відсоткових ставок за депозитами чи підвищення ставок за кредитами. Кожен із трьох варіантів негативно впливає на банківський сектор.

ПРОБЛЕМИ ВИПЛАТИ СТРАХОВИХ ПРЕМІЙ

Як правило, банки сплачують страхові премії щорічно авансовим платежем (ex-ante) [7]. У деяких країнах – в Австрії, Франції, Італії, Люксембургу, Нідерландах, Швейцарії та Великобританії – національні системи страхування депозитів вимагають сплачувати страхові премії за фактом виникнення страхового випадку – банкрутства банку (ex-post) [7]. Тобто банки у зазначених країнах сплачують страхові премії у розмірі, потрібному для сплати страхового відшкодування вкладникам збанкрутілого банку.

Здебільшого у банку, що збанкрутував, немає коштів, необхідних для виплати вкладникам. Тому і за рубежем, і у нас варіант ex-ante вважається привабливішим.

Актуальним є також питання про те, яким має бути розмір страхових премій для банків – універсальним чи диференційованим. Відповідь на нього тісно пов'язана з визначенням джерел формування коштів фонду гарантування вкладів. Основними з них, звичайно, мають бути кошти фінансово-кредитних організацій, які є учасниками фонду. Причому лише вони мають право залучати депозити від фізичних та юридичних осіб.

На сьогодні розмір внеску до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні є уніфікованим для всіх банків, а саме: первинний внесок становить один відсоток від статутного фонду; кожні півроку вносяться кошти обсягом 0.25% від загальної суми вкладів фізичних осіб та відсотків за ними. Ми вважаємо не виправданим те, що при цьому не враховується ступінь ризику конкретного банку. Адже, чим ризикованіша діяльність банківської установи, тим більша ймовірність появи у неї проблем із виконанням зобов'язань перед вкладниками.

Виходячи з цього, банки, які здійснюють більш ризикові операції, повинні сплачувати і більші страхові внески. Щоправда на практиці здійснити їх диференціацію доволі складно, оскільки це пов'язано з методологією об'єктивного визначення ступеня ризику діяльності конкретного банку, яка в Україні ще потребує вдосконалення.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВНЕСКІВ ДО ФОНДУ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ "МОРАЛЬНОГО РИЗИКУ"

Проблему "морального ризику", на наш погляд, можна вирішити шляхом визначення ризиковості діяльності банку на основі розрахунку певних економічних показників, зокрема: нормативу адекватності регулятивного капіталу (нормативу платоспроможності банку), відношення залученого капіталу до власного, питомої ваги проблемних кредитів у загальному їх обсязі, співвідношення між депозитами та капіталом, між депозитами та активами банку, рентабельності капіталу та активів, співвідношення темпів приросту прибутку та активів. Розглянемо економічний зміст кожного показника і формулу для його розрахунку. Порогові значення встановлено виходячи зі світового досвіду, а також з урахуванням оптимальних параметрів по банківській системі України.

Таблиця 2. **Основні економічні показники, що характеризують ризиковість діяльності**

Показники	**Формула**	**Економічний зміст**	**Порогове значення**
Адекватність регулятивного капіталу	$H_2 = \frac{K}{E_{RWA}}$, де K –	Визначає необхідний розмір капіталу для покриття кредитного,	Мінімальне значення дорівнює 10%

	регулятивний капітал; E_{RWA} – еквівалент зважених за ризиком активів	операційного та ринкового ризиків	
Коефіцієнт залежності	$\frac{З_к}{В_к}$, де $З_к$ – залучений та позичений капітал; $В_к$ – власний капітал	Визначає міру залежності банку від зовнішніх джерел фінансування	Залучений капітал не повинен перевищувати власний більш ніж у дванадцять разів
Якість кредитів	$\frac{Пк}{Ск}$, де $П_к$ – проблемні кредити; $С_к$ – загальна сума кредитів	Визначає частку проблемних кредитів у загальному їх обсязі, значний розмір показника сигналізує про проблеми	Критичне значення 5%
Коефіцієнт забезпеченості депозитів капіталом	$\frac{Д}{К}$, де $Д$ – депозити; $К$ – капітал	Відображає співвідношення між депозитами та капіталом, тобто визначає, яка частина депозитів забезпечена капіталом банку	Відношення не повинно бути більшим ніж у десять разів
Коефіцієнт участі депозитних джерел в активних операціях банку	$\frac{Д}{А}$, де $Д$ – депозити; $А$ – активи банку	Виявляє, наскільки активні операції банків забезпечені депозитними ресурсами	Граничне значення дорівнює 60%
Рентабельність капіталу	$\frac{Ч_п}{К}$, де $Чп$ – чистий прибуток; $К$ – капітал	Відображає співвідношення між чистим прибутком та капіталом	Граничне значення – 15.0 %
Рентабельність активів	$\frac{Ч_п}{А}$, де $Чп$ – чистий прибуток; $А$ – активи	Визначає співвідношення між прибутком та активами банку	Граничне значення – 1.5%
Співвідношення приростів чистого прибутку та активів	$\frac{Ч_{п1}}{Ч_{п0}} : \frac{А_1}{А_0}$, де $Ч_{п1}$ та $Ч_{п0}$ відповідно чистий прибуток поточного та попереднього років; $А_1$ та $А_0$ – відповідно активи поточного та попереднього років	Відображає співвідношення між приростом чистого прибутку та активів	Понад одиницю

Пропозиції щодо збільшення розміру відрахувань до фонду гарантування депозитів завжди викликають гострі дискусії. Ми пропонуємо розраховувати корегуючий коефіцієнт, який враховуватиме ступінь значущості кожного з восьми запропонованих показників, а також напрямок їх відхилення.

Для визначення ризиковості діяльності банку необхідно присвоїти значущість кожному з восьми запропонованих критеріїв за допомогою методу Т.Сааті [1,4]. Для побудови власного вектора за базовий показник ми взяли адекватність регулятивного капіталу, оскільки саме він визначає здатність капіталу банку покривати основні ризики, притаманні фінансовій сфері. Виходячи з цього, власний вектор матиме такий вигляд :

$$\begin{cases} u_1,\ u_2,\ u_3,\ u_4,\ u_5,\ u_6,\ u_7,\ u_8 \\ 1,\ 3,\ 3,\ 5,\ 7,\ 3,\ 5,\ 7, \end{cases} \qquad (1)$$

де u_1 – адекватність регулятивного капіталу;

u_2 – коефіцієнт залежності;

u_3 – якість кредитів;

u_4 – коефіцієнт забезпеченості депозитів капіталом;

u_5 – коефіцієнт участі депозитних джерел в активних операціях банку;

u_6 – рентабельність капіталу;

u_7 – рентабельність активів;

u_8 – співвідношення приростів чистого прибутку, активів та депозитів.

За допомогою програмного пакету Метлеб (Matlab) отримаємо за методом Т.Сааті такі коефіцієнти значущості: адекватність регулятивного капіталу – 0.3722; коефіцієнт залежності – 0.1241; якість кредитів – 0.1242; коефіцієнт забезпеченості депозитів капіталом – 0.0745; коефіцієнт участі депозитних джерел в активних операціях банку – 0.0532; рентабельність капіталу – 0.1241; рентабельність активів – 0.0745; співвідношення приростів чистого прибутку, активів та депозитів – 0.0532.

Виходячи з цього, корегуючий коефіцієнт матиме такий вигляд:

$$K = \sum_{i=1}^{n} Wi * \left(\frac{\varepsilon_i}{\varepsilon_{oi}} \right) + \sum_{j=n+1}^{m} Wj * \left(\frac{\varepsilon_{0j}}{\varepsilon_j} \right), \qquad (2)$$

де K – корегуючий коефіцієнт;

W_i – ступінь значущості показників, які повинні дорівнювати пороговим значенням або бути меншими за них;

ε_i – значення коефіцієнта, для якого визначено максимальний розмір;

ε_{0i} – максимальне порогове значення коефіцієнтів;

W_j – ступінь значущості показників, які повинні дорівнювати пороговим значенням або бути більшими за них;

ε_{oj} – мінімальне порогове значення коефіцієнтів;

ε_j – значення коефіцієнту, для якого визначено мінімальний розмір;

Отже, всі критерії умовно поділено на дві основні групи: перша включає показники, для яких визначено максимальний, а друга – ті, для яких визначено мінімальний розмір. Основні характеристики цих показників подано в таблиці 3.

Таблиця 3. **Граничне значення та рівень значущості показників, які використовуються для визначення ризиковості банку**

Група	Показник	Граничне значення	Рівень значущості
Перша (включає показники, для яких визначено максимальний розмір)	Коефіцієнт залежності	12.000	0.1241
	Якість кредитів	0.05	0.1242
	Коефіцієнт забезпеченості депозитів капіталом	10.000	0.0745
	Коефіцієнт участі депозитних джерел в активних операціях банку	0.600	0.0532
Друга (включає показники, для яких визначено мінімальний розмір)	Адекватність регулятивного капіталу	0.100	0.3722
	Рентабельність капіталу	0.150	0.1241
	Рентабельність активів	0.015	0.0745
	Співвідношення приростів чистого прибутку та активів	1.000	0.0532

Слід зазначити, що у випадку, коли корегуючий коефіцієнт менший або дорівнює одиниці, до банку не слід застосовувати підвищувальний коефіцієнт виплат до фонду гарантування депозитів. Якщо корегуючий коефіцієнт більший за одиницю, це свідчить про те, що діяльність банку пов’язана з підвищеним ризиком і він повинен вносити до фонду більшу суму.

Протягом тривалого періоду в Україні ведуться дискусії стосовно збільшення річних виплат до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Розмір цього внеску пропонують збільшити з 0.5 до 0.6% від обсягу депозитів. Проте досі цю пропозицію не схвалено на законодавчому рівні, оскільки вважається, що це стане додатковим навантаженням на банки.

Вирішити таку проблему, врахувавши інтереси банків, які дотримуються встановлених нормативів, а також не підвищують ризиковість своєї діяльності, можна, на нашу думку, шляхом прийняття диференційованих ставок виплат до фонду гарантування депозитів. Нами експертним шляхом визначено, що у разі збільшення корегуючого коефіцієнта на 0.1 слід збільшувати виплати до фонду гарантування депозитів на 0.1% за рік. Такий підхід дасть змогу вирішити одразу два основні питання: збільшити розмір коштів фонду гарантування депозитів, а також значно знизити “моральний ризик”, який виникає у банку.

Розглянемо можливість практичного застосування корегуючого коефіцієнта на основі аналізу даних стосовно діяльності трьох умовних банків (див. таблицю 4).

Таблиця 4. **Розрахунок корегуючого коефіцієнта для банків, що спеціалізуються на проведенні певних видів операцій**

Показники	Банк, який дотримується оптимального співвідношення між активними та пасивними операціями	Банк, діяльність якого спрямована на надання кредитів	Банк, діяльність якого спрямована на залучення депозитів
Адекватність регулятивного капіталу	0.110	0.090	0.080
Коефіцієнт залежності	7.000	10.000	14.000
Якість кредитів	0.013	0.070	0.022
Коефіцієнт забезпеченості депозитів капіталом	3.000	7.000	13.000
Коефіцієнт участі депозитних джерел в активних операціях банку	0.200	0.800	1.000
Рентабельність капіталу	0.125	0.111	0.131
Рентабельність активів	0.014	0.008	0.016
Співвідношення приростів чистого прибутку та активів	1.100	0.750	1.300
Корегуючий коефіцієнт	0.760	1.192	1.103

Аналізуючи дані таблиці 4, можна зробити висновок, що банк, який дотримується оптимального співвідношення між активними та пасивними операціями, має допустимий розмір корегуючого коефіцієнта, водночас для інших двох банків характерне його перевищення.

Виходячи з цього, для банку, діяльність якого спрямована на надання кредитів, перевищення корегуючого коефіцієнта становить 0.192, тому йому необхідно збільшити виплати до фонду гарантування депозитів на 0.192%, тобто річний внесок банку становитиме 0.692 % від загального обсягу депозитів. Перевищення корегуючого коефіцієнта для банку, діяльність якого спрямована на залучення депозитів, становить 0.103, тому щодо нього слід підвищити розмір щорічного відрахування на 0.103%, в результаті чого загальний розмір за рік становитиме 0.603%.

ВИСНОВКИ

Створення в Україні системи, яка б надавала обмежені державні гарантії захисту вкладів, дасть змогу підвищити довіру до банківської системи з боку як фізичних, так і юридичних осіб, що в свою чергу сприятиме збільшенню ресурсної бази банківської системи України.

Кореляція між розміром страхового покриття та коштами фізичних осіб за умов нормального функціонування економіки є значною і знаходиться на рівні 90, у той час як кризові явища дещо знижують тісноту зв’язку.

Збільшення суми страхового покриття в Україні потребує розширення джерел

Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які, на думку авторів статті, повинні формуватися за принципом ex-ante, тобто щорічними авансовими платежами.

Диференціація розміру страхового внеску залежно від рівня ризиковості банку дає змогу зменшити розміри субсидіювання проблемних банків фінансово стійкими та усуває прагнення банків до проведення занадто ризикових операцій, оскільки банківській установі в такому разі доведеться відраховувати більші кошти. Ще одним позитивним ефектом від диференціації внесків до фонду гарантування депозитів залежно від ризиковості діяльності є збільшення ресурсної бази останнього, що в свою чергу дасть йому змогу розширити спектр здійснюваних функцій, зокрема, у напрямку реорганізації банків.

Література

1. Нечеткие множества в моделях управления и искусственного интеллекта / под. ред. Д. А. Поспелова. – М.: Наука, 1986. – 312 с.
2. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm
3. Попередні підсумки діяльності банків на 01.01.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/Publication/bank_sup/Results/2010/01012010.htm
4. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Саати ; пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. – М.: Радио и связь, 1993. – 278 с.
5. Страховой портфель / отв. ред. Рубин Ю.Б., Солдаткин В.И. – М.: СОМИНТЭК, 1994. – 640 с.
6. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fg.org.ua/golovna.htm
7. Core principles for effective deposit insurance systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bis.org/publ/bcbs151.htm